ANαliZA

časopis za kritično misel

Letnik 1, številka 3-4, december 1997 · ISSN 1408-2969

RAZPRAVE

Nenad Smokrović

Ali ljudje sklepajo racionalno?

Ekonomska fakulteta Univerze na Reki

Citiranje: Nenad Smokrović, »Ali ljudje sklepajo racionalno?«, *Analiza: časopis za kritično misel* 1, št. 3-4 (1997): 13–30.

To delo je objavljeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva 4.0 Mednarodna (CC BY 4.0), https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.sl.

Izdajatelj: Društvo za analitično filozofijo in filozofijo znanosti, Ljubljana.

Elektronska različica je bila leta 2026 rekonstruirana iz izvirnih stavnih datotek in preverjena s tiskano izdajo. Številke strani ustrezajo tiskani izdaji; prelomi strani znotraj prispevka se lahko nekoliko razlikujejo.

Nenad Smokrović
Ekonomska fakulteta Univerze na Reki

ALI LJUDJE SKLEPAJO RACIONALNO?

V članku analiziramo dve nasprotni pojmovanji racionalnosti. Kažeta se kot dve nepomirljivi pojmovanji. Po prvem, optimističnem stališču, so ljudje racionalni in logični. Po drugem, pesimističnem, je neracionalnost osnovno stanje človeške kognitivnosti. Kljub takemu stanju menim, da se da uzreti rešitev teh nasprotij. Če zavrnemo radikalne različice na obeh straneh (teorija popolne racionalnosti in eliminativizem), ostanejo zmernejše pozicije, med katerimi je možno najti kompromisno rešitev. Moja izbira je na strani teze o racionalnosti. Osnovna trditev pravi, da ljudje niso popolnoma racionalni, vendar pa je racionalnost na nek način del sklepanja. Predlog, ki se mi zdi sprejemljiv, gre v smeri oslabitve teze o racionalnosti. Trditev, da logične relacije tvorijo vzorce sklepanja, ki ustrezajo enemu od logičnih sistemov, zahteva bistvene popravke (pretirano postuliranje logičnege sistema kot pogoja, ki ga morajo zadovoljiti logične relacije med prepričanji). Po mojem predlogu je za racionalnost dovolj, da relacije med vsebinami prepričanj uprimerjajo proto-logične forme. Te forme ne tvorijo nikakršnega sistematiziranega logičnega sistema. Proto-logične forme so vrojena univerzalna osnova, iz katere se z učenjem razvijajo logične sposobnosti. Iz teh predpostavk ne sledi nobena nezmotljivost. Logične sposobnosti torej pridobivamo na temelju prirojenega in univerzalnega logičnega jedra.

Ključne besede: kognicija, racionalnost, neracionalnost, sklepanje.

Uvod

1.1 Postavitev problema

V romanu “Škandal na Češkem” želi Sherlock Holmes najti pomembno fotografijo, ki jo je njegov nasprotnik skril v sobi. Ker je vedel, da je fotografija za njego-

vega nasprotnika izredno pomembna, se je odločil za sledečo strategijo. Watsonu je naročil, naj v sobo, medtem ko je nasprotnik v sosednji sobi, vrže dimno bombo in zakriči "Ogenj!", sam Holmes pa se je skril na mestu, ki je bilo primerno za opazovanje. Kot je bilo pričakovati, je Holmesov nasprotnik pritekel v sobo in vzel fotografijo z mesta, na katerem je bila skrita.[1]

V pravkar opisanem primeru je Holmes prišel do svojega cilja (odkritja, kje je fotografija) na osnovi pravilnega in uspešnega sklepanja. Zamislimo si, da bi namesto Holmesa moral Watson sprejeti odločitev o izbiri strategije za doseganje gornjega cilja - lahko predpostavljamo, da njegova strategija cilja ne bi učinkovito dosegla ali pa ga sploh ne bi udejanila. V tem primeru bi bila zmota (kot je bila to v Holmesovem primeru vrlina) v procesu sklepanja, za katero bi tedaj morali predpostaviti, da je neveljavno, neučinkovito ali preprosto zmotno. Doseganje cilja, uspešnost ali neuspešnost tega doseganja, so na nek način odvisni od procesa sklepanja.

Sklepanje je kognitivni proces, ki pripelje do postavljenega cilja. Zahteva torej ovrednotenje, presojanje o uspešnosti ali neuspešnosti. Z zdravorazumskimi termini pravimo, da je sklepanje lahko pravilno, uspešno, upravičeno in podobno. V znanstvenem govoru pa sklepanje običajno opredeljujemo kot racionalno ali neracionalno. Če se vrnemo k našemu primeru, lahko rečemo, da je Holmesov postopek racionalen, Watsonov pa ne.

Ker v tem primeru ocenjujemo postopek ali dejanje, se presoja o njegovi racionalnosti utemeljuje na dveh ključnih elementih. Prvi element je *cilj*, ki ga ima akter pred sabo in ki ga s svojim dejanjem želi doseči. Drugi element, ki pa je odločilen za racionalnost delovanja, pa je množica akterjevih *prepričanj*, in to tistih, ki se nanašajo na tisti vidik stvarnosti, ki je relevanten za situacijo odločanja. Glede na zadani cilj in v skladu s svojimi prepričanji o svetu, oseba v procesu sklepanja izbere (racionalno ali neracionalno) dejanje. Dejanje pa bo za osebo racionalno, če se glede na zadani cilj in v skladu z naborom njenih prepričanj pokaže kot zadosti uspešno sredstvo za doseganje postavljenega cilja. Pravkar opisana določila so zelo približna in zahtevajo vrsto nadaljnjih pojasnil, ki jih bomo poskušali razviti v tem tekstu.

Cilj tega prispevka je razložiti idejo deduktivne racionalnosti in konkurenčne teorije o tem, v kolikšni meri je lastnost racionalnosti odlika sposobnosti sklepanja povprečnega posameznika. Povsem preprosto, vendar natančno povedano, je bistvo spora v naslednjem. Ali moramo Holmesovo ravnanje ali katerokoli drugo sistematično logično in glede na cilj uspešno ravnanje šteti samo za lastnost šolanih logikov in genialnih posameznikov, ali pa je tako (nekoliko idealizirano) ravnanje lastno vsakemu odraslemu, normalnemu človeku.? Ali je racionalnost sklepanja privilegij ekspertov in genialcev ali pa je, vsaj v načelu, univerzalna lastnost, ki jo ima, če se le zadosti potrudi, vsak povprečen laik in jo uporablja pri vsakdanjih dejavnostih.

1.2 Normativno in opisno

[1] Primer si izposojam iz Cherniaka (1986).

Pa začnimo kar od kraja. Večina sodobnih teorij racionalnosti skuša problem pravilnega sklepanja ugledati hkrati iz dveh vidikov. En vidik se nanaša na določitev *normativnega merila racionalnosti*. V zvezi s tem se zastavlja temeljno vprašanje: Katera merila mora subjekt pri sklepanju izpolniti oziroma katere kognitivne sposobnosti *mora* pokazati, da bi sklepanju pripisali atribut racionalnosti? Če gledamo s tega stališča, je osnovno vprašanje teorije racionalnosti naslednje:

Kako je treba sklepati?

Normativni vidik kognitivne znanosti v odgovoru na to vprašanje strne priporočila o pravilnem oziroma racionalnem sklepanju. Tako formulirano normativnost lahko dojamemo tudi v njeni pogojni obliki, ki nam pove, kako mora nekdo ravnati, če želi, da bo njegovo sklepanje racionalno. V večjem in za nas zanimivem delu kognitivne znanosti pa naletimo na strožjo obliko normativnosti. V tej strožji obliki je postavljeno merilo sklepanja obvezujoče, in sicer tako, da *nihče, ki ne sklepa v skladu s takšnim merilom, ni racionalen*. Merilo sklepanja, ki pove, kako je treba sklepati, postane tako edino merilo za pripisovanje racionalnosti. V nadaljevanju teksta bomo imeli opraviti s tako razumljeno normativnostjo.

Drugi vidik zadeva vprašanje, *ali se ljudje v resnici obnašajo v skladu z normativno določenimi pravili racionalnosti*. Dejansko sklepanje ljudi je področje, ki ga lahko poimenujemo opisno-prediktivno. Ključno vprašanje tega pristopa pa je:

Kako dejansko sklepamo?

Pokazalo se je, da je obema vidikoma težko dati enako težo v istem teoretičnem kontekstu. Skoraj vedno je tako, da poudarimo en vidik na škodo drugega. Pa si najprej oglejmo teoretične probleme, ki so povezani z vsakim od obeh vidikov. Začnimo z normativnim vidikom. Osnovno vprašanje normativnosti se glasi: Katera in kakšna pravila sklepanja določajo merilo racionalnosti? Na to vprašanje se ponujata dva možna odgovora. Eden, tradicionalno prisoten v zgodovini filozofije, pravi, da se racionalnost sklepanja meri v skladu s pravili logike, katerim mora to sklepanje ustrezati. Po tem merilu je sklepanje racionalno tedaj, ko poteka v skladu z logičnimi pravili.

Ta misel se je zdela razumna in sama na sebi razumljiva vse do 19. stoletja. Od tedaj naprej pa je hiter razvoj logike to stališče vsaj na prvi pogled spodbijal in odprl prostor skeptičnim ugovorom. Zapletenost sodobne logike[2] daje prav mnogim, ki trdijo, da je ravnanje v skladu z logičnimi pravili lastno le standardni praksi logikov, nikakor pa ne tudi vsakodnevnemu sklepanju naivnega subjekta. Glede na tako razumevanje so lahko logična pravila in pravila vsakdanjega sklepanja različna (nekateri pa celo menijo, da tudi morajo biti različna).

Opisno vprašanje, kako v resnici sklepamo, odpira pomemben teoretični problem. Če se pokaže, da se človekova dejanska praksa razhaja z normativnim merilom sklepanja (kar sodobna eksperimentalna raziskovanja potrjujejo), ali moramo potem to razumeti kot neovrgljiv dokaz človeške iracionalnosti? Teoretiki, ki jim je največ do normativnega vidika, bodo seveda poskušali zmanjšati pomen eksperi-

[2] Sodobna logika, bolje rečeno sodobne logike, predstavljajo množico različnih in ponekod protislovnih logičnih sistemov, kar seveda podpira stališče o neprimernosti logike kot merila racionalnosti.

mentalnih odkritij. Nasprotno pa bodo teoretiki, ki poudarjajo opisni vidik, pripravljeni žrtvovati normativnost. Radikalizacija obeh tendenc vodi k pomembnim teoretičnim težavam. Vidimo, da se pojavlja problem, kako vzpostaviti teoretično ravnovesje.

1.3 Teza o racionalnosti nasproti tezi o neracionalnosti

Oglejmo si podrobneje teoretične implikacije, ki so prisotne v omenjenih vidikih. Na normativni ravni problema imamo naslednjo izbiro: pravila, ki sestavljajo merilo racionalnosti, so lahko (a) logična ali (b) ne-logična.[3] Ne-logična pravila sklepanja ponavadi imenujemo *hevristike*. Obe varianti bomo podrobneje obravnavali v nadaljevanju teksta. Zastopali bomo trditev, da je merilo racionalnosti logične narave (v nasprotju s tezo o njegovi ne-logičnosti).

Na opisni ravni je proučevanju logične sposobnosti posvečeno ogromno število eksperimentov. Zdi se, da največji del teh eksperimentov govori v prid človekovi logični nekompetentnosti. V skladu s tem veliko teoretikov zastopa teorije, v katerih predpostavljajo tako logično nesposobnost. V nasprotju s temi teoretiki pa je določeno število teoretikov pripravljeno sprejeti izziv in braniti kakšno od možnih tez o logični sposobnosti in s tem tudi racionalnosti subjekta.

Zdaj imamo dve jasno oporekajoči si teoretični poziciji. Na prvi poziciji so teoretiki, ki so prepričani, da (a) je standard racionalnosti na nek način določen z množico logičnih pravil in da (b) naivni subjekt ta pravila (vsaj v idealnih pogojih) uspešno uprimerja v sklepanju. Poimenujmo trditvi (a) in (b), če ju vzamemo skupaj, kot *tezo o racionalnosti*. Na drugi strani pa imenujmo teoretike, ki izhajajoč iz empiričnih odkritij o sistematičnem kršenju predpostavljenih logičnih pravil sklepajo, da ni nobenega enotnega merila racionalnosti, zastopnike *teze o neracionalnosti*.

Zastopniki teze o racionalnosti se soočajo z zelo neprijetno posledico tega stališča. Namreč, če predpostavimo, da je merilo racionalnosti določeno z logičnimi pravili, potem ima to za posledico, da so povprečni logični laiki v načelu nezgrešljivi pri uporabi logike (če seveda niso preutrujeni, pijani, drogirani in podobno).[4] Na drugi strani pa morajo zastopniki teze o neracionalnosti, ki se ravnajo po eksperimentih, ki kažejo, da ljudje pri uveljavljanju logičnih pravil sistematično delajo napake, odgovoriti na vprašanje, kako to, da smo vendar v glavnem uspešni tako v vsakdanjem življenju kakor tudi pri reševanju logičnih nalog.

Tekst je sestavljen takole. V drugem poglavju bom prikazal standardno idejo procesa sklepanja, osnovne in primitivne elemente, na katerih to sklepanje temelji, in

[3] Delitev meril sklepanja na logična in nelogična pravila je seveda zelo groba. Njena finejša delitev zahteva podrobnejše določanje logičnih pravil. Ena od možnosti je, da merilo racionalnosti zahteva logična pravila, katerih množica pravil tvori konsistenten in popoln logični sistem prvega reda. Vsaka druga nekonsistentna in nepopolna množica v tem primeru ne bi zadovoljila zahtevane pozicije (a) in bi ga lahko sprejeli kot pozicijo (b). Druga možnost pa je, da merilo racionalnosti sestavljajo množice logičnih pravil, ki niso konsistentne in popolne, pri čemer bi pozicija (b) vsebovala samo ne-logična pravila, torej takoimenovane hevristike.

[4] Nezmotljivost izhaja iz same narave normativnosti. Ta namreč zahteva, da racionalnosti ni mogoče pripisati nikomur, ki ni sposoben zadovoljiti merila racionalnosti. Torej, kdor je racionalen, je nezmotljiv v logični domeni, ki jo merilo predpisuje.

strukturo procesa sklepanja, ki se običajno imenuje kognitivna arhitektura. V tretjem poglavju so prikazane in se sistematizirajo nasprotujoče si teorije o racionalnosti kot tudi taksonomija teoretičnih pozicij.

Struktura sklepanja

2.1 Pojasnjevanje sklepanja

Vrnimo se k našemu primeru z vprašanjem, kako *pojasniti* Holmesovo ravnanje. Iz povedanega se vidi, da se v pojasnilu njegovega ravnanja moramo sklicevati na proces sklepanja, ki je potekal pred ravnanjem. Sam postopek sklepanja bomo podrobneje analizirali v luči osnovnih trditev kognitivne znanosti.[5]

Proces sklepanja je kognitivni proces, čigar elementi so v vsakdanjem diskurzu želje, prepričanja, upanja, zamisli, namere in podobno. Kognitivna znanost ponuja pojasnitev za te mentalne elemente. *Terminus technicus*, ki se tu uporablja, je *propozicionalna naravnanost*. Mi se bomo osredinili na dve ključni propozicionalni naravnanosti, in sicer na željo in prepričanje.

Kaj so torej propozicionalne naravnanosti? Propozicionalna naravnanost je najprej stanje duha, v katerem se nekdo nahaja. Tako pravimo, da je nekdo v duševnem stanju prepričanja v nasprotju z duševnim stanjem želje. Obe duševni stanji, prepričanje in želja, se lahko nanašata na isti zunanji predmet in glede na to imata lahko obe duševni stanji enako vsebino. Če je zunanji predmet nov avtomobil, tedaj je lahko nekdo prepričan, da lahko kupi nov avtomobil in tudi da si želi kupiti nov avtomobil. Vidimo, da je v tem primeru vsebina dveh različnih duševnih stanj enako; obe duševni stanji se nanašata na nakup novega avtomobila.

Od tod vidimo, da so propozicionalne naravnanosti na nek način "dvokomponentne". Tako moramo razlikovati med duševnim stanjem, v katerem se akter nahaja (npr. stanje prepričanja), in *vsebino* tega duševnega stanja (ki ga, na primer, izraža stavek oziroma propozicija - od tod ime "propozicionalna naravnanost" - "slika je skrita v sobi"). Pomembno je opozoriti, da imajo duševna stanja *vzročni učinek*, lahko namreč izzovejo druga duševna stanja. Zelo verjetno je, da bo stanje *prepričanja* in stanje *želje*, ki ju ima nekdo, izzvalo drugo stanje, namreč *namero*, da se neko dejanje izpelje. Namero nekoga bomo ravno tako pojasnili z vzročnimi učinki prepričanj in želja. Kakšno bo vzajemno učinkovanje med propozicionalnimi naravnanostmi, je v mnogočem odvisno od njihovih vsebin. Tako bo prepričanje, katerega vsebina je "nov avtomobil je poceni", pospešilo, če že ne celo izzvalo željo, katere vsebina je "želim kupiti nov avtomobil". Vsebine morajo biti med sabo v logično "primernem" odnosu, vsebine so namreč razlogi za propozicionalne naravnanosti. Zato lahko rečemo, da so propozicionalne naravnanosti logično strukturirana in vzročno učinkovita stanja.[6]

[5] V sodobni kognitivni znanosti je običajno, da obravnavamo človeška kognitivna ravnanja na osnovi analogije z delom računalnika. Čeprav se ta analogija danes obravnava na več različnih načinov, bo osnova tega teksta tisti pristop, ki ga običajno imenujemo *klasična računalniška paradigma*. Ta pristop obravnava um (oziroma njegovo materialno osnovo - možgane) kot centralno procesno enoto, ki svoje procese izvaja v skladu z množico pravil sklepanja, ki jih vsebuje spomin.

[6] V kognitivni literaturi so prisotne različne trditve o propozicionalnih naravnanostih; mi se tu držimo ene različice tako imenovane psihosemantične teorije.

Glede na povedano, bomo Holmesovo ravnanje pojasnili tako, da mu bomo pripisali nekatere propozicionalne naravnanosti (želje in prepričanja), za katere predpostavljamo, da so povzročile njegovo ravnanje in hkrati tvorile razlog za to ravnanje. Pripišimo Holmesu najprej željo, ki je značilna za opisano situacijo. Duševno stanje želje določimo kot *pripravljenost, da se določeno stanje sveta naredi za aktualno*. Če pravimo, da oseba *O* želi *x*, tedaj to pomeni, da se akter nahaja v duševnem stanju želje, ki ima vsebino *x*, pri čemer se *x* določa kot stanje sveta, ki ga *O* želi narediti aktualnega. Naj bo vsebina Holmesove želje naslednja:

"Želim odkriti mesto, kjer je skrita fotografija."

Za to, da bi zadovoljil to svojo željo, je imel Holmes na razpolago različne strategije. Ker pa je imel določeno prepričanje glede možnih ravnanj svojega nasprotnika, je izbral tisto strategijo, ki se mu je zdela najbolj gotova in najbolj učinkovita. Poleg želje bomo Holmesu pripisali tudi vrsto prepričanj, katerih vsebinsko bistvo bomo zaradi enostavnosti izrazili z enim samim prepričanjem (označimo vsebino tega prepričanja z *y*):

"Če nasprotnika prepričam, da soba gori, najboljši način, da to v tem trenutku dosežem pa je, da vržem dimno bombo, bo nasprotnik v želji, da reši fotografijo, razkril njeno skrivno mesto."

Na osnovi danih želj in prepričanj je Holmes prišel do odločitve, da izvrši dejanje (v romanu je seveda izvršitev dejanja prepustil Watsonu, kar je za našo zgodbo nepomembno) metanja dimne bombe (označimo ga z *z*). Holmes se odloči za ravno to dejanje *zato*, ker želi *x* in je prepričan, da *y*.

2.2 Oblike sklepanja

Če zdaj zgornji primer posplošimo, lahko rečemo, da je proces sklepanja prav postopek, v katerem iz množice danih želja in prepričanj nastane namera ali odločitev za izvršitev nekega dejanja, ki si prizadeva zadovoljiti dano željo. Filozofska literatura pozna dve osnovni obliki sklepanja. Obliko, ki smo jo ilustrirali s Holmesovim primerom, najpogosteje imenujemo *praktično sklepanje*. Njegova temeljna oblika je naslednja:

PS Če ima akter *A* željo *x* in prepričanje *y* (pri čemer ima *y* naslednjo obliko: da bi zadovoljili *x*, je potrebno narediti *z*), potem bo *A* oblikoval namero (ali sprejel odločitev), da naredi *z*.[7]

V obliki argumenta je sklep videti takole:

A želi *x*.
A je prepričan, da bo dosegel *x*, če bo naredil *z*.
Torej, *A* mora narediti *z*.

Nas pa pravzaprav v tem tekstu zanima predvsem drug tip sklepanja, ki se imenu-

[7] Opisana oblika praktičnega sklepanja se konča z oblikovanjem namere. Predpostavka je, da iz namere neposredno sledi dejanje. Vendar pa odnos namere in dejanja ni tako neposreden. Lahko se namreč zgodi, da nekdo ne stori *z*, čeprav je sprejel tako namero. Naša shema zato zahteva določeno mero idealizacije. Predpostavlja se, da bo dejanje *z* sledilo nameri, če se le ne zgodi nič takšnega, kar bi to namero preprečilo (kar odgovarja pogoju ceteris paribus).

je *teoretično sklepanje*, in sicer njegova deduktivna različica (v nadaljevanju bomo preprosto govorili kar o deduktivnem sklepanju). To vrsto sklepanja bomo obravnavali kot podvrsto praktičnega sklepanja. Uvidimo pa lahko, da imata oba tipa sklepanja skupno temeljno strukturo, pri čemer pa je deduktivno sklepanje poseben primer praktičnega sklepanja. Pojasnimo to trditev.

Pri praktičnem sklepanju želja določa cilj ali smoter procesa. Smoter je določen kot težnja k udejanjenju nekega praktičnega dosežka (izraženo s tehničnimi termini: želja je težnja k maksimiranju pričakovane koristi). Rezultat sklepanja pa je seveda izbor dejanja, s katerim lahko željo udejanimo (maksimiramo pričakovano korist). Dejanje je torej sredstvo za udejanjanje (maksimiranje) željenega cilja.

Deduktivno sklepanje ima isto temeljno strukturo. Želja (kot determinanta cilja procesa) pa je kognitivne, ne pa praktične vrste. Oglejmo si preprost primer. Predpostavimo, da nameravam jutri iti na izlet in želim danes ugotoviti, kakšno bo vreme. Če imam določeno množico vednosti in prepričanj o vremenu in o zakonitostih sprememb vremenskih razmer, lahko, glede na opazovanje trenutne vremenske situacije, sprejmem neko sodbo o jutrišnjem vremenu. Cilj mojega sklepanja je v tem primeru novo prepričanje, ki se nanaša na jutrišnje vreme.

Doslej smo se srečevali s strogo kognitivnimi elementi duševnih stanj (prepričanja in želje) in pa z nekognitivnimi elementi dejanja in *outputov* kognitivnega sistema. Kognitivnim elementom moramo dodati še en element. To so pravila sklepanja. Predpostavili bomo, da je določeno število preprostih pravil sklepanja[8] shranjeno v ustreznem delu spomina. Ker je pri deduktivnem sklepanju želja na nek način fiksna, bodo različne kombinacije prepričanj v dani situaciji zahtevale določeno pravilo, da bi se proces sploh začel in pripeljal do novih prepričanj.

Zdaj lahko povzamemo strukturo procesa sklepanja. Deduktivno sklepanje, ki nas v tem kontekstu predvsem zanima, je proces, ki se po analogiji lahko primerja z delom računalnika. Za zdaj lahko rečemo, da proces predpostavlja, ob zadani želji, rokovanje s prepričanji v skladu s pravili sklepanja. Na tem mestu puščamo odprto vprašanje o naravi teh pravil. Strukturo sklepanja lahko predstavimo s pomočjo naslednje sheme "kognitivne arhitekture":

Kontroverze o racionalnosti

Potem ko smo spoznali strukturo sklepanja, se lahko vrnemo k ideji racionalnosti.

[8] Različni teoretični pristopi predlagajo različne vrste pravil, o čemer bomo govorili v nadaljevanju teksta.

Najsplošnejše povedano, za racionalnost gre tedaj, ko imamo opraviti z ocenjevanjem procesa sklepanja. Kakšno torej mora biti sklepanje subjekta *S*, da bi mu lahko pripisali racionalnost? S tem vprašanjem stopamo na področje, ki je morda bolj kot katerokoli drugo področje v kognitivni teoriji polno trditev, odgovorov na zgornje vprašanje, ki pa so med seboj različne in protislovne. To teorijsko raznolikost bomo poskušali sistematizirati in na kratko prikazati.

Naš problem je določiti, kaj razlikuje pravilno sklepanje od nepravilnega sklepanja, racionalno ravnanje od neracionalnega. Področje razprave je določeno z dvema nasprotnim pozicijama, ki smo jih formulirali v 1.3. Na eni strani imamo tezo o racionalnosti, pri kateri prevladuje nomativistični pristop. Zastopniki tega stališča so prepričani, da so ljudje v osnovi racionalna bitja in da racionalnost sklepanja določa množica pravil, ki so razumljena kot univerzalni pogoj racionalnosti. Bitja, ki tega pogoja ne zadovoljujejo, niso racionalna. Na drugi starni pa zastopniki teze neracionalnosti menijo, da so pred teorijo racionalnosti "črne perspektive". Ker jih zanima predvsem opisni moment kognitivne sposobnosti, utemeljujejo svoje stališče na empiričnih odkritjih, ki jasno kažejo, da se ljudem v glavnem *ne posreči* sklepati v skladu z določenim delom množice pravil, za katere normativisti trdijo, da predstavljajo standard racionalnosti.

3.1 Teza o racionalnosti

3.1.1 Upravičenje teze o racionalnosti (racionalnost je neločljiva od sklepanja)

Zastopniki teze o racionalnosti morajo podvomiti o eksperimentalni evidenci za (ne)racionalnost bodisi tako, da trdijo, da je sama predpostavka neracionalnosti (s tem pa tudi eksperimenti, ki jo podpirajo) pojmovno nekoherentna ali pa tako, da podvomijo o veljavnosti eksperimentalnih načrtov in njihove izvedbe. Na tem mestu bomo predstavili argumente prvih.

Filozofi in psihologi, ki branijo tezo o racionalnosti s trditvijo, da neracionalnost pojmovno ni mogoča, gradijo to svojo trditev na analizi same racionalnosti. Z elementi te analize smo se spoznali že v 2. poglavju.

V kognitivni znanosti je splošno sprejeto stališče, da imajo propozicionalne naravnanosti, podobno kot prepričanja, reprezentacijski ali *intencionalni značaj*. To pomeni, da so ta prepričanja o *nečem*, da predstavljajo neko stanje sveta in imajo zato neko vsebino. V skladu s povedanim to pomeni, da biti prepričan, *da p*, predpostavlja, da je prepričani zdaj (ali pa je bil) preko svojega zaznavanja v določenem odnosu z nekim stanjem sveta, ki ga propozicija *p* predstavlja ali pa je do prepričanja, *da p*, prišel z dedukcijo iz drugih svojih prepričanj. V vsakem primeru je prepričanje, *da p*, *intencionalno označeno* zato, ker je to prepričanje o nečem v svetu, kar *p* predstavlja, poleg tega pa je to prepričanje v določenem odnosu ali z zaznavanjem ali s spominom ali pa z drugimi prepričanji. Ključno vprašanje je torej: *Kakšen mora biti ta odnos, da bi subjektu pripisali prepričanje?*

Del odgovora na to vprašanje je dal Quine (Quine, 1966) v svoji teoriji radikalne interpretacije. Ilustrirajmo to z majhnim primerom: Predpostavimo, da interpretiramo prepričanje govorca nam neznanega jezika, ki izjavlja *Ga bu xiong* vedno,

kadar je slon v daljavi. Nadalje, naš govorec nikdar ne reče *Ga bu xiong*, kadar se slon nahaja v bližini, zato pa izgovori svoj stavek vedno, kadar opazi prelet aviona. Zakaj bi bilo v teh okoliščinah napačno predpostaviti, da njegov stavek kaže na prepričanje, da je slon v daljavi? Zato, ker bi bil naš govorec pri takšni predpostavki očitno iracionalen. V tem primeru, trdi Quine, moramo spremeniti začetno hipotezo. Razlog za tako trditev je v tem, ker mora posedovanje prepričanja *imeti* kot svojo predpostavko *vgrajeno določeno stopnjo racionalnosti*. Prepričan biti, *da p*, predpostavlja, da je prepričanje na racionalen način povezano z zaznavanjem ali drugimi duševnimi stanji. *Brez racionalnosti ni prepričanja*. Osebi, ki bi kazala izrazito neracionalnost pri oblikovanju prepričanj, se preprosto ne moremo priznati, da sploh ima kakšno prepričanje.

To, kar je povedano za prepričanje, velja tudi za sklepanje, čigar elementi so prepričanja. Zamislimo si, da imamo opravka z osebo, za katero smo ugotovili, da sklepa po naslednjem vzorcu (elementi vzorca so stavki S_1, S_2, itd.):

S_1
in
$\underline{S_1 * S_2}$
S_1,

ne pristane pa na sklep, ki ima naslednjo obliko:

S_2
in
$\underline{S_1 * S_2}$
S_1.

Za sklepanje bomo menili, da je racionalno, če znak * raztolmačimo kot pogojno prepričanje, namreč, "če S_1, potem S_2". V kolikor bi naš presojevalec pokazal zelo čudne oblike sklepanja, bi gotovo morali spremeniti našo hipotezo o pomenu znaka *, ali pa bi morali predpostaviti, da sploh ne poseduje prepričanj, katerih vsebina so premise, iz katerih je sklep izpeljan. Torej, tudi v primeru sklepanja velja, da obstaja močna povezanost med racionalnostjo in vsebino prepričanj, ki tvorijo sklepanje.

Vprašanje pa je, *koliko racionalnosti* naj ta povezava vsebuje. Videli bomo, da znotraj teze o racionalnosti dajejo različne teorije različne odgovore na to vprašanje. Kakršenkoli naj že je odgovor, ima še dodatno posledico: predpostavljena količina racionalnosti (merilo racionalnosti) je univerzalna, racionalni akterji pa so na področju merila racionalnosti nezmotljivi. Povzemimo argument teze o racionalnosti:

(1) brez racionalnosti ni vsebine prepričanj;

(2) racionalnost predstavlja logično relacijo med vsebinami prepričanj;

(3) logične relacije tvorijo vzorce sklepanj, ki ustrezajo enemu od logičnih sistemov;

(4) ta vzorec sklepanja je univerzalen;

(5) ker nihče, ki ne poseduje sposobnosti sklepanja v skladu z vzorci sklepanja, ni ra-

cionalen, je racionalni akter nezmotljiv.

3.1.2 Teorije teze o racionalnosti

Povedali smo, da v okviru teze o racionalnosti obstajajo razne možnosti njene artikulacije. Splošno teoretično stališče sprejema obstoj merila racionalnosti in zatrjuje njegovo univerzalnost; racionalnosti ni mogoče pripisati nikomur, ki nima določenih kognitivnih sposobnosti (merila racionalnosti). Posedovanje določenih kognitivnih sposobnosti je pogoj pripisovanja racionalnosti. To teoretično stališče smo imenovali teza o racionalnosti.

Nadalje pa sprašujemo, kaj sestavlja zahtevane kognitivne sposobnosti? Večina zagovornikov teze o racionalnosti se ujema v mnenju, da je merilo racionalnosti določeno s pravili standardne logike in da se zahtevana sposobnost akterja, ki mu pripisujemo racionalnost, nanaša na sposobnost, da se po teh pravilih ravna. Iz pravkar povedanega sledi, da "biti racionalen" pomeni imeti, vsaj v določeni meri, sposobnost uporabe logike. To teoretično stališče pa ni enotno. Razlike med zastopniki teze o racionalnosti se pokažejo pri naslednjem vprašanju: S kolikšno logično sposobnostjo mora akter razpolagati, da bi mu lahko pripisali racionalnost? Predstavili bomo dva možna odgovora na to vprašanje, ki pa oba ostajata znotraj zadanih pogojev teze o racionalnosti.

Predstavniki radikalne različice menijo, da merilo racionalnosti ne vsebuje nič manj kot celotno standardno logiko[9] in da mora logična sposobnost racionalnega subjekta takemu merilu tudi ustrezati. Racionalno je torej tisto bitje, katerega sklepanje je sposobno slediti pravilom, ki jih vsebuje učbenik standardne logike. Bitju, ki ima slabše logične sposobnosti od pravkar zahtevanih, ne bomo priznali racionalnosti. Imenujmo to radikalno različico *teorijo popolne racionalnosti*. Zmernejša različica pa meni, da za racionalnost zadostuje, da je akter sposoben obvladovati nekatera (določena) osnovna logična pravila.[10] To zmernejšo različico imenujmo *teorijo mostišča*.

Opredelimo natančneje tezo o racionalnosti (TR) in njeni dve različici, teorijo popolne racionalnosti (TPR) in teorijo mostišča (TM):

TR Akter *S* je racionalen, če in samo če ima določeno kognitivno (logično) sposobnost.

Nekateri teoretiki, ki zastopajo TR, ne povedo, natančno koliko logične sposobnosti tvori merilo racionalnosti.

Sprevidimo, da TR vključuje trditev o univerzalnosti: nihče, ki nima določene logične sposobnosti, ni racionalen. TR vključuje ravno tako tudi trditev o logični "nezmotljivosti", saj implicira, da mora vsakdo, ki ima določeno logično sposobnost, to sposobnost tudi pokazati, če le niso prisotni moteči nekognitivni dejavniki (na primer, utrujenost, omamljajoča sredstva, omejenost spomina itn.). Definirajmo zdaj radikalno različico stališča TR:

[9] Večina avtorjev šteje kot pogoj za racionalnost stavčno logiko prvega reda.
[10] Običajno gre za pravila naravne dedukcije.

TPR Akter *S* je racionalen, če in samo če ima sposobnost izpeljevanja vseh in samo logično pravilnih sklepanj.

TPR zahteva, poleg drugih pogojev, da je racionalni subjekt sposoben izpeljati vse logične posledice iz množice svojih prepričanj in da bodo vsi njegovi sklepi logično pravilni (takoimenovana deduktivna zaprtost). To je gotovo težko pričakovati od normalnih človeških bitij. Razpravo o tem bomo odložili na kasnejši čas.

Zmerna različica se glasi:

TM Akter *S* je racionalen, če in samo če ima sposobnost izpeljevanja nekaterih (določenih) logično pravilnih sklepanj.

TM vključuje trditev o univerzalnosti zato, ker zahteva izpeljavo določenih logično pravilnih sklepanj. Običajno so to sklepanja, ki so določena z osnovnimi pravili sklepanja (na težavnostni ravni modus ponens, opustitve konjunkcije in podobno). Po tej definiciji se logične sposobnosti lahko spreminjajo, vendar pa je nujno, da sposobnost vsakega racionalnega akterja vsebuje kot svoj del zahtevano logično sposobnost. Fomulacija, ki smo jo uporabili, vključuje tudi trditev o "nezmotljivosti" na zahtevanem logičnem področju.

3.2 Eksperimentalni pristop k sklepanju

Preden se spustimo v presojanje teze o neracionalnosti, bomo predstavili tipične eksperimente, na katere se sklicujejo zastopniki te trditve. Veliko število eksperimentov, ki kaže na logično nekompetentnost preskušancev, so opravili za obe relevantni področji sklepanja, namreč za deduktivno in induktivno sklepanje. Ker se mi ukvarjamo z deduktivno racionalnostjo, bomo prikazali dva najpomembnejša tipa eksperimentov na tem področju. S temi vrstami eksperimentov je začel P. C. Wason, čigar eksperimenti z različnimi oblikami deduktivnega sklepanja so še danes predmet živahnih razprav.

Eksperimentalne raziskave, ki prikažejo nesposobnost sklepanja kot odklon od logičnih norm, pojasnjujejo ta odklon z nagnjenjem h kognitivni pristranskosti [*bias*], ki je rezultat subjektovega sklepanja s pomočjo tako imenovanih hevristik, logično neveljavnih oblik sklepanja. Eksperimenti, ki jih tu nameravamo prikazati, kažejo pristranskost deduktivnega sklepanja, ki jo v literaturi imenujejo "pristranskost potrditve" [*confirmation bias*]. Pionirsko delo, ki je na nek način zakoličilo eksperimentalno (pa tudi teoretsko) strategijo na tem področju, je Wasonov "2 4 6 problem" (Wason, 1960). Sam eksperiment je zamišljen sorazmerno preprosto. Preskušancem sporočijo, da ima eksperimentator v mislih pravilo, po katerem je razvrstil množico treh celih števil. Naloga preskušanca je odkriti to pravilo.

V izvirni nalogi so subjektom povedali, da pravilo razvrsti množico treh števil "2 4 6". Da bi odkrili, za katero pravilo gre, morajo preskušanci tvoriti svoje množice iz treh števil, za katere menijo, da zadovoljujejo pravilo, po katerem je bila razvrščena izvirna množica. Potem ko preskušanec predloži množico treh števil, eksperimentator pove, ali je preskušančeva trojka števil razvrščena v skladu z eksperimentatorjevem pravilom oziroma ali izbrana trojka števil to pravilo potrjuje ali

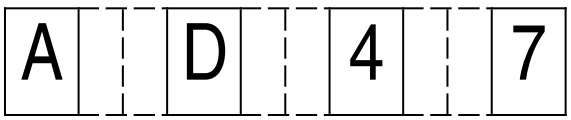
ne. Preskušanci lahko nepretrgano tvorijo svoje množice števil in potem vprašajo, ali so njihove trojke v skladu s pravilom eksperimentatorja, in ko mislijo, da vedo, za katero pravilo gre, predlagajo svojo hipotezo (formulirajo pravilo, za katero mislijo, da ustreza eksperimentatorjevemu pravilu). Eksperimentator pove, ali je hipoteza pravilna. Če hipoteza ni pravilna, se sme postopek ponoviti.

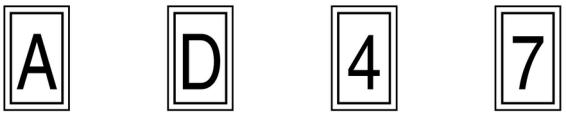
Pravilo, po katerem je bila v izvirnem eksperimentu razvrščena množica "2 4 6" in ki ga je bilo treba odkriti, je bilo "katerikoli naraščajoči niz". Rezultati izvirnega eksperimenta pa tudi številnih variacij so bili porazni, kar priča, da je bila ta naloga za preskušance izredno težka (ne le za logične laike, ampak tudi za subjekte z določeno logično izkušnjo). Velika večina je imela vsaj eno napačno predlagano hipotezo, do pravilnega odgovora pa se je posrečilo priti zelo majhnemu številu preskušancev. Tisto, kar dela nalogo zanimivo, je vzorec testiranja hipotez, ki so ga jih preskušanci uporabili.

Če govorimo nasplošno, potem so preskušanci svoje hipoteze testirali tako, da so potrdili hipotezo, za katero so menili, da je pravilna. Velika večina preskušancev je povsem zanemarila možnost, da lahko postavlja vprašanja, ki hipotezo falsificirajo. Tako je na primer veliko število preskušancev testiralo hipotezo "naraščajoče zaporedje z enakim intervalom" in tvorilo množice 10 12 14, 10 20 30, 100 500 900 itd. V vsakem od teh primerov je eksperimentator seveda odgovoril, da so v skladu z njegovim pravilom. Toda predlagano pravilo (najpogosteje "naraščajoče zaporedje z enakim imtervalom") ni bilo tisto, ki smo ga iskali. V procesu postavljanja in testiranja hipotez je eksperimentatorjevo sprejemanje tvorjenega zaporedja kot skladnega z njegovim pravilom preskušance prepričalo, da je njihova hipoteza pravilna. In bili so zelo presenečeni, ko so slišali, da je njihova hipoteza napačna.

Tisto, česar večina preskušancev ni naredila, je bilo testiranje primera, kot je na primer 100 200 500, ki se *ne* sklada z njihovo hipotezo (naraščajoče zaporedje z enakim intervalom). Takšno negativno testiranje bi pripeljalo do falsificiranja hipoteze in verjetno zelo hitro do pravilne rešitve naloge.

Naslednja naloga, ki v določenem smislu prav tako predstavlja različico pristranske potrditve, je slavna "naloga izbire", ki sta jo v nekaj različicah prva preučevala Wason in Johnson-Laird (najprej Wason, 1966 in Wason in Johnson-Laird, 1970). V eni od bolj znanih različic eksperimenta preskušancem pokažejo štiri karte, ki so obrnjene tako, da sta na dveh črki, na dveh pa številki (glej sliko 2). Preskušanci so iz predhodne eksperimentalne izkušnje vedeli, da ima vsaka karta črko na eni strani in številko na drugi strani. Tedaj so jih tudi seznanili s pravilom, ki se je glasilo: "Če ima karta na eni strani samoglasnik, potem ima na drugi strani sodo število."

Slika 1

Naloga pa se je glasila: “Katere karte je treba obrniti, da bi ugotovili, ali je pravilo resnično ali lažno?” Večina preskušancev je trdila, da je treba obrniti samo karto A ali pa karti A in 4. Oba odgovora sta seveda napačna (pravilen odgovor je A in 7). ”A in 7” predstavljata pravilno rešitev, *ker če se na isti karti pojavita ta dva elementa* (*samoglasnik in liho število*), *bo pravilo zavrnjeno, medtem ko bo vsaka druga rešitev potrdila pravilnost pravila*. D in 4 sta torej irelevantna za falsificiranje pravila.

Večina preskušancev je tudi v tej nalogi testirala hipotezo tako, da jo je poskušala potrditi, ne pa falsificirati. Čeprav je z logičnega stališča naloga trivialna, se je v praksi izkazala za izredno težko. Za ilustracijo povejmo, da je v nizu štirih eksperimentov, ki so jih izvedli s 128 preskušanci (Johnson-Laird, Wason, 1970), samo pet preizkušancev dalo pravilen odgovor.

3.2.1 Teorije teze o neracionalnosti

Kot pravi Stephen Stich, so v predhodnem poglavju predstavljeni eksperimenti samo “tanek vrh ledene gore”. Stotine eksperimentov, ki so jih izvedli v zadnjih dveh desetletjih, kažejo, da ljudje najpogosteje zelo težko obvladajo celo elementarne logične naloge. Če bi sprejeli, da eksperimenti tega tipa neizpodbitno pričajo o človeških logičnih sposobnostih, bi bil sklep za človeško racionalnost porazen. Vendar smo omenili, da vsi teoretiki ne sprejemajo eksperimentov kot neizpodbitno merilo človeške racionalnosti. O tem bomo razpravljali v naslednje poglavju. Zdaj pa si oglejmo situacijo v taboru zagovornikov človeške neracionalnosti in poglejmo, seveda na osnovi eksperimentalnega materiala, katere strategije imajo na razpolago zagovorniki trditve, ki smo jo poimenovali teza o neracionalnosti.

Dejstvo, da obstajajo pomembna, nekateri trdijo, da celo sistematična odstopanja od merila racionalnosti, je potrebno podpreti s pojasnitvijo. V sodobni literaturi je kar nekaj poskusov, kako pojasniti dejstva o človeški logični nekompetentnosti. Vsaka od različnih pojasnitev oblikuje tudi posebno artikulacijo teze o neracionalnosti (NR).

Zelo splošen tip pojasnitve dajejo avtorji, ki so sicer zaslužni za kreiranje in izpeljavo največjega števila eksperimentov, ki jih obravnavamo. Tu mislim predvsem na Daniela Kahnemana in Amosa Tverskega (Tversky in Kahneman, 1973) na področju induktivnega sklepanja in St. B. T. J. Evansa (Evans, 1989) na področju deduktivnega sklepanja. Njihova pojasnitev je sorazmerno preprosta. Ta pojasnitev pravi, da je sklepanje (tako v deduktivnem kot v induktivnem kontekstu) podobno ocenjevanju fizikalnih količin, kakršni sta na primer oddaljenost ali velikost. Tversky in Kahneman pravita:

> “Vsa taka presojanja (o oddaljenosti in velikosti) se utemeljujejo na dejs-

> tvih z omejeno vrednostjo, ki so izračunana po hevrističnih pravilih. Na primer, navidezna oddaljenost predmeta je delno določena z njegovo jasnostjo. Jasneje kot predmet vidimo, bliže se nam zdi. To pravilo ima določeno vrednost, ker je v vsakem danem prizoru oddaljenejši predmet manj jasen kot bližji predmet. Vendar pa upoštevanje tega pravila vodi k sistematični napaki v oceni oddaljenosti." (Tversky in Kahneman, 1973)

Med tovrstnimi presojanji in med procesom sklepanja velja stroga analogija. Tako kot pri ocenjevanju oddaljenosti obstaja nagnjenje k ravnanju v skladu s formalno neveljavnimi pravili (hevristikami), ki dajejo včasih dobre rezultate, nasplošno pa vodijo k sistematičnim napakam, tako ljudje tudi pri sklepanju ravnajo v skladu s hevristikami, ki sta jih Kahneman in Tversky sistematizirala v nekaj osnovnih tipov. Ker imamo pri oceni fizikalnih količin v takih primerih opraviti z iluzijami, lahko to vrsto teze o neracionalnosti poimenujemo *iluzionizem*.

Skrita predpostavka takšne pojasnitve neracionalnosti je obstoj univerzalnega merila racionalnosti, ki se ga ljudem zaradi različnih razlogov najpogosteje *de facto* ne posreči uprimeriti. Ljudje so preprosto slabi logiki. Zastopniki iluzionizma se še razlikujejo glede na to, ali dovoljujejo ali ne popravljivost te logične (statistične) neveljavnosti. Nekateri (najjasneje to izraža Evans) menijo, da se logične pomanjkljivosti z učenjem lahko popravijo. Imenujmo to različico iluzionizma *korigibilizem*. Drugi (na primer Kahneman) menijo, da so ljudje brezupno in nepopravljivo slabi logiki; imenujmo to varianto *nekorigibilizem*.

Naslednji tip teze o neracionalnosti določneje in neposredneje napada eno od določil teze o racionalnosti, namreč trdnost trditve o *univerzalnosti* merila racionalnosti. Ta tip pojasnitve človeške neracionalnoasti je nekoliko bolj profiliran kot v predhodnem primeru in tipično trdi, da so ljudje omejeni glede na količino podatkov, ki jih lahko hkrati obdelajo v spominu, ravno tako pa tudi glede na hitrost obdelave (To stališče sta najpopolneje razvila Harman, 1986, in Cherniak, 1986). V kolikor so te trditve o omejenosti resursov resnične, tedaj to gotovo diskvalificira tezo o logični popolnosti. Toda teorija, ki jo prikazujemo, napada vsako trditev o univerzalnosti racionalnega merila.

Ugotovitev o omejenosti logičnih sposobnosti vodi k naslednji trditvi. Ker so omejitve kognitivnih in logičnih sposobnosti zelo različne, je možno, da različne sociokulturne skupine (ali posamezniki) razpolagajo z zelo različnimi logičnimi sposobnostmi. Vsaka od teh skupin bo "racionalna" na svoj način, pri tem pa je možno, da dve različni logični sposobnosti nimata niti ene skupne točke. Torej, v kolikor je sploh možno govoriti o merilu racionalnosti, tedaj velja govoriti v množini. Obstajajo merila, ne pa merilo racionalnosti. Tako Christopher Cherniak (Cherniak, 1986), eden najvplivnejših teoretikov te usmeritve, brani možnost različnih meril racionalnosti, ki jih lahko določajo na primer sociokulturne razlike. Razen socialnega odstopanja Cherniak dopušča tudi individualno odstopanje od merila racionalnosti. Da bi bil nekdo racionalen akter, mora posedovati sposobnosti izpeljave *vsaj nekaterih* (*ne vnaprej določenih*) *pravilnih sklepanj*. Na ta način je še vedno racionalno tisto bitje, ki ni sposobno izpeljati niti enega preprostega sklepanja, ki ga ljudje izpeljejo z lahkoto, zato pa je sposobno izvesti kakšna "tež-

ja" sklepanja.

To stališče o racionalnosti postavlja omejitve zahtevi po racionalnosti navzdol, proti prehodu v imbecilnost (oseba, ki ni sposobna izpeljati niti enega pravilnega sklepanja), pušča pa odprto določitev nujnega pogoja racionalnosti. Po ponujeni definiciji je racionalen vsakdo, ki je sposoben izpeljati vsaj nekatere (in samo te) pravilne sklepe. Različne skupine (ali posamezniki) imajo lahko sposobnost izpeljevanja različnih množic logično pravilnih sklepanj, pri tem pa je vsaka skupina racionalna glede na svoje lastno "merilo".[11]

Vidimo, da je pri tem stališču racionalnost relativna glede na kognitivne sposobnosti, pa tudi glede na cilje, ki jih s sklepanjem želimo doseči. Imenujmo to stališče *relativizem*.

Stališče relativizma je le majhen korak od trditve, da ne obstaja nobena racionalnost. Po tem stališču je na nek način upravičen vsako ravnanje, ki včasih pripelje do uspeha. Imenujmo to radikalno različico teze o neracionalnosti *eliminativizem*.

Z zgornjim naštevanjem teoretičnih stališč smo izčrpali najpomembnejše sodobne teorije o racionalnosti. Grafični prikaz taksonomije je videti takole:

TEZA O RACIONALNOSTI		TEZA O NERACIONALNOSTI		
teorija popolne racionalnosti	**teorija mostišča**	**ilozionizem** korigibilizem/ inkorigibilizem	**relativizem**	**eliminativizem**
Hintikka, McGinn	*Holis, Davidson*	*Evans/Tversky*	*Cherniak*	*Stich*

Sklep

Spoznali smo se z dvema nasprotnima pojmovanjema racionalnosti. Kažeta se kot dve nepomirljivi pojmovanji. Po prvem, optimističnem stališču, so ljudje racionalni in logični. Po drugem, pesimističnem, je neracionalnost osnovno stanje človeške kognitivnosti. Kljub takemu stanju menim, da se da uzreti rešitev teh nasprotij. Če zavrnemo radikalne različice na obeh straneh (teorija popolne racionalnosti in eliminativizem), ostanejo zmernejše pozicije, med katerimi je možno najti kompromisno rešitev. Moja izbira je na strani teze o racionalnosti. Osnovna trditev pravi, da ljudje niso popolnoma racionalni, vendar pa je racionalnost na nek način del sklepanja. S tako trditvijo se strinja tudi zmernejša različica iluzionizma.

Predlog, ki se mi zdi sprejemljiv, gre v smeri oslabitve teze o racionalnosti. To, kar se pri tezi o racionalnosti kaže kot neproblematično, je pristajanje na trditvi: (1) "Brez racionalnosti prepričanja nimajo vsebine" in (2) "Racionalnost predpostavlja logično relacijo med vsebinami prepričanj". Trditev (3) "Logične relacije tvorijo vzorce sklepanja, ki ustrezajo enemu od logičnih sistemov" zahteva bistvene popravke (pretirano postuliranje logičnege sistema kot pogoja, ki ga morajo

[11] Tako si lahko zamislimo različne civilizacije, ki so v svojem razvoju, soočene z različnim okoljem in problemi, ki so jih bile prisiljene reševati, razvile bistveno drugačne vzorce sklepanja. Vsak vzorec sklepanja ima lastno "merilo" racionalnosti; teh različnih meril, trdijo zastopniki tega stališča, pa ni mogoče vrednostno primerjati.

zadovoljiti logične relacije med prepričanji). Po mojem predlogu je za racionalnost dovolj, da relacije med vsebinami prepričanj uprimerjajo proto-logične forme. Te forme ne tvorijo nikakršnega sistematiziranega logičnega sistema.[12] Protologične forme so vrojena univerzalna osnova, iz katere se z učenjem razvijajo logične sposobnosti. Iz teh predpostavk ne sledi nobena nezmotljivost. Logične sposobnosti torej pridobivamo na temelju prirojenega in univerzalnega logičnega jedra.

prevedel Žiga Knap

[12] Analogno proto-aritmetičnim sposobnostim pri otrocih.

Is Human Reasoning Rational?

The article surveys two opposite, *prima facie* irreconcilable views of rationality. On the one hand we have optimistic view which claims that we, human beings, are rational and inferentially guided by infallible logical principles. On the other hand there is the pessimistic view in the centre of which is the notion of unrationality as the basic condition of human cognition. Inspite of such state of the art I firmly believe that we can find the way out from these irreconciliable opposites. If we reject the radical variants (the theory of absolute rationality and eliminativism) on both sides we still have in hand some modest views among which we can find our required compromise. I take side with rationality. The basic claim says that people are not wholly rational but rationality is somehow a part of reasoning.

According to my proposal the condition for one's rationality is that the relations between contents of one's beliefs are tokenings of proto-logical forms which are not constituents of any systematic logical system. These proto-logical forms are innate universal base for development, through learning, of our logical abilities.

Keywords: cognition, rationality, reasoning.

Literatura

Cherniak, C. (1986). *Minimal rationality*. Cambridge, Mass.: Bradford Books.

Evans, St. B. T. J. (1989). *Bias in Human Reasoning: Causes and Consequences*. Hove, London: Lawrence Erlbaum.

Harman, G. (1986). *Change in View: Principles of Reasoning*. Cambridge, Mass.: MIT Press.

Johnson-Laird, P. N.; Wason, P. C. (1977). *Thinking*. Cambridge: Cambridge University Press.

Tversky, A. in Kahneman, D. (1973). "Availability: A Heuristic for Judging Frequency and Probability". *Cognitive Psychology*, 5, str. 207-232.

Wason, P. C. (1960). "On the Failure to Eliminate Hypothesis in a Conceptual Task". *Quarterly Journal of Experimental Psychology*, 12, str. 129-140.

Wason, P. C. (1966). "Reasoning", v B. M. Foss (ur.), *New Horizons in Psycho-*

logy I, Harmandsworth: Penguin.
Wason, P. C.; Johnson-Laird, P. N. (1972). *Psychology of Reasoning: Structure and Content*. London: Batsford.